

Vražda v zasadačke. Podoby detektívneho žánru

V piatok 22. mája 2009 sa v Ústave slovenskej literatúry SAV uskutočnila medzinárodná konferencia orientovaná na podoby detektívneho žánru v literatúre a vo filme. Organizátori, Ústav slovenskej literatúry SAV a Lector Benevolus, o. z., vybrali pri tejto príležitosti pre svetovú detektívku mimoriadne významný dátum – stopäťdesiate výročie narodenia otca jedného z najznámejších anglických detektívov, Arthura Conana Doylea (22. mája 1859 – 7. júla 1930). Ako inak, i názov podujatia znel príznačne „holmesovsky“: Vražda v zasadačke.

Dopoludňajší blok príspevkov otvoril spisovateľ Kornel Földvári, ktorý sa už niekoľko desaťročí kontinuálne venuje teórii a popularizácii detektívneho žánru. V príspevku *Páchateľ či obeť?* poukázal na vybrané štruktúrne zákonitosti tohto žánru a kriticky upozornil na jeho zvlášť v posledných rokoch často skreslenú recepciu i autorskú deformáciu do podoby akejsi pseudodetektívky, ktorá nenapĺňa zákonitosti žánru, ale stavia na lacných jarmočných efektoch, filozofovaní namiesto dedukovania či teórii „vyplňania krížovky“. V opozícii k uvedeným defektom autor zdôraznil, že detektívka je literatúra, ktorej podstatou je umenie pracovať s pravidlami žánru. V tomto zmysle ju definoval ako „iskrenie“ medzi telom/hmotou a duchom/mysľou, ktoré možno najlepšie sledovať v schéme pátrania ako určujúcom atribúte detektívneho žánru. Z množstva štruktúrnych zákonitostí a pravidiel zvolil na ilustráciu riešenie príbehov z hľadiska stvárnenia a funkcie vyšetrovateľov v schéme charakteristickej pre väčšinu detektívok – hlúpy policajt (podľa Földváriho tzv. poistný ventil detektívky, ktorý je odrazom nechuti spoločnosti/recipientov k autoritám) verzus bystrý detektív.

Vladimír Petrik, jeden z prvých slovenských literárnych vedcov systematicky sa zao-

berajúcich skúmaniu detektívneho žánru, sa v príspevku *Z praveku slovenskej detektívky* zamerl na prvé autorské pokusy v slovenskom prostredí v dvadsiatych rokoch 20. storočia s dôrazom na štyri detektívne novely trnavského vydavateľa G. A. Beža z rokov 1925 – 1926. Bežovu detektívnu tvorbu predstavil Petrik v prieniku konštantných motívov detektívok, ako sa v dobovej tvorbe ustálili inšpirované prvou detektívkou vôbec – *Vraždou v ulici Morgue* od E. A. Poea (detektív a spôsob vyšetrovania, pohľad rozprávača, vražda a jej motivácia, uzavretá miestnosť) –, s domácimi prvkami. Autor upozornil na to, že Bežo pri písaní svojich textov nevychádzal prednostne zo zahraničného modelu, ako ho poznal z dobovej lektúry, ale výrazne sa nechal inšpirovať mravoučným ľudovým čítaním a kalendárovou spisbou, prostredníctvom ktorých dodal detektívne mu žánru „domáci náter“. Orientácia na tento inšpiračný zdroj viedla u autora k schematickým postupom i – vo vzťahu k pravidlám žánru – k anomáliám, akými sú vražda pre peniaze, funkcia sna vo vyšetrovaní či členenie postáv z hľadiska mravného a národnostného aspektu, ktoré sa v slovenskej detektívke ujalo a v štyridsiatych a päťdesiatych rokoch bolo nahradené sociálno-ideologickými kritériami.

V teoreticky koncipovanom príspevku *Na hrane kódov: Agatha Christie a iné rozvetvenia* poukázal Tomáš Horváth (Ústav slovenskej literatúry SAV) na hraničné transformácie pravidiel detektívneho žánru v tvorbe najvýznamnejšej autorky detektívok, ktoré označil termínom „radikálne napnutie detektívneho žánru“. Na vybraťých textoch známych „christieoviek“ (*Stavovské sídlo*, *Svedok obžaloby*, *Vražda v Orient Expresse*) Horváth predviedol, v čom spočíva autorkino variovanie kompozície, naratívnych funkcií a základných chronotopov detektívneho žánru, aj ako autorka vo svojom diele majstrovsky ťaží

z efektu vytvárania falošného očakávania u modelového čitateľa. Významným prínosom Horváthovho príspevku boli literárnovedné (dôsledné uplatnenie realizácie vývinových možností v rámci vývinového radu) i literárnohistorické závery (inšpiračný potenciál diela A. Christie pre detektívny žáner).

Tvorbou autora, ktorá z hľadiska typologických charakteristík zasiahla do dejín tohto žánru a bola tiež čitateľsky mimoriadne úspešná (hoci v prípade prvého aspektu išlo o autora produkujúceho texty na kvalitatívne nepomeme nižšej úrovni ako A. Christie a v prípade druhého aspektu s čitateľskou odozvou len v aktuálnom historickom kontexte), sa zaoberal aj Michal Jareš (Ústav pro českou literaturu AV ČR), moderátor popoludňajšieho bloku. V príspevku „*Odpuzující jednání, odpuzující osoby, odpuzující psaní, odpuzující závěři. Rozsudek: Odpuzující. Mickey Spillane a „hammerovská“ série na přelomu 40. a 50. let 20. století*“ priblížil rané detektívky tohto amerického autora z hľadiska charakteristických znakov, ktoré určili tzv. hammerovskú líniu písania (komiksovosť rozprávania, supermanovsko-machovský charakter hlavného protagonistu, vyšetrovanie a kriminalistická prax bez logicko-dedukčných postupov typických pre klasickú éru anglickej detektívky), a ich dobovú kritickú recepciu v západnom i východnom bloku. Za špecifickú črtu týchto detektívok, ktorá rezonovala už v dobových recenziách a zásadným spôsobom určila okruh recipientov (najmä vojaci), označil Jareš ozvláštnenie politikou nepriateľa (šovinizmus, rasová neznášanlivosť, vyhranený nacionalizmus, fašistické sklony). Autor ďalej zdôraznil, že tvorba Spillaneho je dobrým príkladom účelového písania, ktoré je odpoveďou na dopyt trhu v danej dobe, no z časového hľadiska je čitateľsky nezaujímavá, a hoci sa neskôr stala normou pre žánre populárnej literatúry, jej súčasná výpovedná hodnota sa sústreďuje na dokumentovanie premien detektívneho žánru, ktorý varuje princípy tzv. drsnej školy.

Prvý príspevok venovaný metamorfózam detektívneho žánru vo filmovej tvorbe priblížil tému vidieka a prírody v žánri, pre ktorý tieto priestorové súradnice nie sú práve najtypickej-

šie – vo filme noir (*Venkov a příroda ve filmu noir*). Autorka Petra Dominková (Filmová a televizní fakulta Akademie múzických umění v Praze) na analýze ôsmich vybraných filmov tohto žánru z rokov 1940 až 1955 (*Dark Waters, My Name is Julia Ross, Rebecca, Secret Beyond the Door, The Spiral Staircase, On Dangerous, The Red House, Storm Fear*) demonštrovala konštantné znaky podporujúce realizáciu detektívnej zápletky v príbehoch, a to príchod neznámeho (okolnosti, priestorové stvárnenie prostredníctvom jedinej príjazdovej cesty), obraz divokej prírody (rozprávačsky funkčné stvárnenie prostredníctvom ustálených vizuálnych obrazov), predstieraná idyla v dome (horiaci krb, prítomnosť gazdinej, protiklad s nebezpečenstvom vonku, stvárným najmä v podobe nepriaznivého počasia), ďalší dom na samote (kľúčový priestor, často miesto pre spáchanie zločinu). V diskusii k tomuto príspevku upozornila na problematické a nejasné vymedzenie filmu noir, ktoré sa od koncepcie ku koncepcii líši, čo objasňuje i jej výber filmov (mnohé na hranici s gotickým románom).

Pavel Matejovič (Ústav slovenskej literatúry SAV) si za tému svojho príspevku *Tajomstvo ako hrôza* vybral recepciu detektívnych textov významného poľského autora a teoretika umenia S. Lema. Jeho pôvodnú tvorbu reflektoval ako prípad antidetektívky, ktorej podstatou je presah detektívneho žánru smerom k umeleckej literatúre, nakoľko pre Lema predstavovali jeho „detektívky“ priestor na demonštrovanie vlastných literárnovedných názorov a stanovisk. Z tohto hľadiska reflektoval Lemove texty (s dôrazom na kľúčové dielo z roku 1960 *Deník nájdený vo vani*) aj P. Matejovič (model semiotického univerza, žánrová koherencia, vytváranie zámerných semiotických pascí, rozpracovanie charakteristických motívov labyrintu a samovraždy, desémantika ako ústredný princíp, sústreďenie na náhodné fluktuácie a i.).

Popoludňajší blok príspevkov otvoril Pavel Janáček (Ústav pro českou literaturu AV ČR). Príspevok *Detektivka, národní literatura a Eduard Fiker (k situaci žánru v české kultuře 30. a 40. let 20. století)* koncipoval s dôrazom

na možnosti písania detektívneho románu v súvislosti s projektom národnej literatúry v polovici 20. storočia na rozsahom monštruóznom diele E. Fikera (civilným povoláním operetného huslistu). Vo svojom výskume Fikerových detektívok sa Janáček pokúsil zodpovedať jednu z najzákladnejších otázok spojených s týmto autorom, a síce, do akej miery sa v nich uplatňujú americké vplyvy (detektívka z amerického prostredia) a do akej miery (odkedy) sa mu darí adaptovať detektívny žáner do českého prostredia s typicky českými postavami, zápletkami a jazykom (v tejto súvislosti hovorí Janáček o nacionalizácii detektívky, situuje ju do roku 1936 a za príznak jej realizácie považuje model postavy, ktorá zodpovedala stereotypu predstavy česko-slovenskej povahy).

Druhý príspevok reflektujúci detektívku na filmovom plátne, *Socializmus a detektívka, začiatky a konce*, predniesol Martin Ciel (Vysoká škola múzických umení v Bratislave). Autor sa v ňom zamerail na otázku, akým spôsobom ovplyvnila spoločensko-politická atmosféra socialistickeho Československa podobu filmových detektívok. Uvedené excerptoval z dvoch „hraničných“ filmov slovenskej detektívky, prvej z roku 1959 (*Muž, ktorý sa nevrátil*) a poslednej „predrevolučnej“ z roku 1987 (*Úsmev diabla*), ktoré sú podľa Ciela v súvislosti so sledovanou témou pozoruhodné tým, že v podobe, v akej boli nakrútené, by nemohli fungovať, ak by sa odohrávali v inom prostredí/zriadení, nakoľko ich realizácia je podmienená stavom v spoločnosti. V súvislosti s debutovou detektívkou slovenskej kinematografie autor ocenil, že je príkladom „dôslednej“ detektívky aj vďaka spôsobu, akým sa autorom podarilo úspešne vyrovnáť s propagandistickými funkciami; posledná československá detektívka podľa neho významným spôsobom odráža nápadné uvoľňovanie ideologických schém v druhej polovici osemdesiatych rokov (zvlášť na úrovni znakového zobrazenia postáv a narušania stereotypov).

Analytický pohľad do detektívnej dielne ďalšieho významného autora (nateraz dvadsiatich štyroch) českých detektívok, Jaroslava Velinského, ponúkol Antonín Kudláč (Filozofická

fakulta Univerzity Pardubice). V príspevku *Soustružník versus soukromé očko aneb patří románu Jaroslava Velinského skutečně k „drsné škole“?* sa zamerail na opodstatnenosť zaradenia tohto autora k tzv. drsnej škole, ktoré sa v Českom prostredí prijíma ako samozrejmosť. Pri analýze jeho diela z hľadiska vybraných aspektov, ktoré sú pre detektívku drsnej školy kanonické (na úrovni jednotlivých zložiek narácie a jazykových prostriedkov), rozdelil Kudláč Velinského „finkovky“ (vyšetrovateľ Ota Fink) na dve línie (knihy s mladým O. Finkom, knihy s Finkom seniorom), pričom ukázal, akým spôsobom a v ktorých oblastiach sa odlišujú. Uvedená abstrakcia sa ukázala ako produktívna, nakoľko Kudláč dospel k názoru, že v knihách s Finkom seniorom sa nachádza podstatne viac prvkov, ktoré zhruba zodpovedajú modelu drsnej školy.

Kontext slovenskej detektívky po vstupe V. Petriky rozšírila až Ivana Taranenková (Ústav slovenskej literatúry SAV), organizátorka a moderátorka dopoludňajšieho bloku, v príspevku *Katarína Lazarová – prvá dáma slovenskej detektívky?*. V úvode zrekapitulovala tradíciu detektívneho žánru v slovenskej literatúre s poukazom na jeho marginálne postavenie a s dôrazom na rozdiely v Českom a slovenskom prostredí. Podobne ako V. Petrik upozornila na silnú prítomnosť nacionálnych schém, dotovaných komunistickou ideológiou, a snahu využiť tento žáner na propagačné a pedagogické účely. Jadrom Taranenkovej príspevku bola reflexia detektívok K. Lazarovej, ktoré sa viažu k obdobiu tzv. zápasu o slovenskú detektívku (šesťdesiate roky 20. storočia). Lazarovej romány reflektovala autorka ako literárnu paralelu k filmovým detektívkam autorskej dvojice Lettrich – Talo (zvlášť na úrovni prostredia a profilu postáv), ocenila ich výrazne emancipačné tendencie (na príklade ženských postáv) a ako ich špecifikum, vybočujúce z kánonu detektívnych postupov, označila dôraz na myslenie, pocity a vnútorné pochody postáv nadradené vyšetrovaciemu procesu.

Podujatie ukončil Karol Csiba (Ústav slovenskej literatúry SAV) príspevkom, ktorý sa s témou podujatia stretával na úrovni ústrednej

2700/01

zápletky detektívneho žánru, a to zločinu (*Rafinovaná analýza zločinov a trestov v prózach Jána Johanidesa. Zločin plachej lesbičky, Holomráz, Trestajúci zločin*). Zameral sa na identifikáciu, charakteristiku a reflexiu „drobných stôp kriminálnej literatúry“ vo vybraných novelách J. Johanidesa, ktorých citovaná literárnoviedná recepcia podľa autora príspevku nie je dostatočujúca a dokonca deformuje významové pole týchto textov. Snahou autora bolo demonštrovať prvky detektívneho žánru v Johanidesových prózach s dôrazom na podobu prozaikových literárnych správ o zločine, ktoré sú v týchto textoch ústredné.

Podujatie *Vražda v zasadačke* (Podoby detektívneho žánru) predstavovalo na pôde usporadúvajúcej organizácie svojho druhu ojedinelý projekt, ktorým organizátori sledovali zámer uviesť do odbornej diskusie tému, na ktorú sa i napriek viacerým aktuálnym vý-

skumným zameraniam (v domácom prostredí výskum detektívneho žánru T. Horvátha, v českom prostredí výskumné iniciatívy P. Janáčka či M. Jareša v súvislosti s tzv. brakovou literatúrou) nahliada ako na marginálnu, nie dostatočne „vedeckú“ na to, aby bola predmetom seriózneho výskumného záujmu. Zaiste, takéto hodnotenie je v dnešnej dobe celkom neopodstatnené. Napokon, o produktivnosti odbornej diskusie na túto tému presvedčilo samotné podujatie: širokou záujmu referujúcich, pestrosťou príspevkov, ich odbornou orientáciou, ktorá v kontexte národných literatúr smerovala k formulovaniu vývinových aspektov, i pochvalnými ohlasmi účastníkov, zvlášť zahraničných, ktorí iniciatívu Ústavu slovenskej literatúry SAV a Lector Benevolus, o. z., v tomto smere mimoriadne ocenili.

Jana Pácalová

Oznamujeme prispievateľom časopisu Slovenská literatúra, že od januára 2009 dáva redakcia ponúknuté štúdie na odborné recenzné posúdenie. Rozhodnutie o uverejnení, resp. neuverejnení príspevku bude autorom oznámené najneskôr 10 týždňov od doručenia príspevku redakcii.

Redakcia

ERRÁTA

V čísle 6* časopisu *Slovenská literatúra*, ročník LV, v príspevku F. Matejova (s. 76) má začiatok prvej vety správne znieť: „Niekoľko poznámok na nie celkom priehľadne a jasne ohlásenú tému je motivovaných čitateľskou a sčasti aj fragmentárne pracovnou skúsenosťou (...).“

V čísle 1 časopisu *Slovenská literatúra*, ročník LVI, v článku V. Petrika (s. 64) má úvodná veta správne znieť: „Táto malá ‚laudácia‘ na kolegu Rudolfa Chmela pri jeho životnom jubileu má názov Stredoeurópan.“

Redakcia sa autorom i čitateľom za chyby ospravedlňuje.